

Το οθωμανικό εκπαιδευτικό σύστημα και τα ελληνικά μειονοτικά σχολεία την εποχή του Τανζιμάτ 1839-1876

ΣΕΒΑΣΤΗ ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ-ΛΙΟΝΑΡΑΚΗ

1. Το οθωμανικό εκπαιδευτικό σύστημα

Η ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ διαμόρφωσης ενός ενιαίου κοσμικού εκπαιδευτικού συστήματος που να απευθύνεται σε όλους τους Οθωμανούς, ανεξάρτητα από τη θρησκεία και τη μητρική τους γλώσσα, αρχίζει την εποχή του Τανζιμάτ, εποχή που η οθωμανική αυτοκρατορία δεχόμενη και τις πιέσεις των δυτικών χωρών προσπαθεί να αντιμετωπίσει την καθυστέρηση που παρουσιάζει σε πολλούς τομείς και να ακολουθήσει τις εξελίξεις της Δύσης υιοθετώντας δυτικούς θεσμούς και μεθόδους σε μια, σύμφωνα με πολλούς μελετητές¹, ειλικρινή προσπάθεια εκσυγχρονισμού. Οι μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο εκκοσμίκευσης και εκδυτικισμού που αφορά γενικότερα τον κρατικό τομέα. Οι νέες εκσυγχρονιστικές ρυθμίσεις και τα μέτρα που παίρνονται επηρεάζουν πολλά πεδία της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής². Οι αλλαγές οι οποίες αποφασίζονται στο χώρο της εκπαίδευσης, παρ' όλες τις δυσκολίες εφαρμογής και εδραίωσης ενός μαζικού, λαϊκού σχολικού συστήματος, θεωρούνται ως οι πιο ριζοσπαστικές ρυθμίσεις που έγιναν την εποχή του Τανζιμάτ.

Το ενδιαφέρον του οθωμανικού κράτους για την παιδεία έως την εποχή του Τανζιμάτ επικεντρώνεται κυρίως στην εκπαίδευση των διοικητικών και στρατιωτικών του στελεχών. Τα πρώτα οθωμανικά κρατικά σχολεία στην ουσία είναι οι στρατιωτικές σχολές. Η οργανωμένη στρατιωτική εκπαίδευση στην οθωμανική αυτοκρατορία αρχίζει με την ίδρυση της πρώτης ειδικής σχολής μηχανικών στρατού το 1776 και της δεύτερης το 1795. Στη συνέχεια ανοίγουν σχολές με στόχο την εκπαίδευση των χαμηλόβαθμων στρατιωτικών στελεχών για τις δυνάμεις ξηράς και ναυτικού και το 1834 ιδρύεται η Σχολή Πολέμου για την εκπαίδευση των αξιωματικών³.

Έως τον 19ο αιώνα η μόνη σχολή που βρίσκεται υπό τον άμεσο έλεγχο της Υψηλής Πύλης είναι το Enderun Mektebi, όπου εκπαιδεύονται όσοι προορίζονται για υψηλές διοικητικές θέσεις και στρατιωτικά αξιώματα. Στόχος του αυτοκρατορικού αυτού σχολείου είναι η εκπαίδευση αγοριών, στα οποία συμπεριλαμβάνονται και παιδιά που προέρχονται από χριστιανικές οικογένειες, με στόχο τη δια-

μόρφωση ικανών και έμπιστων κρατικών λειτουργών, πιστών και υπάκουων στο σουλτάνο και την αυτοκρατορική εξουσία. Το Enderun Mektebi θεωρείται ένας «ιδιωτικός» φορέας εκπαίδευσης, που λειτούργησε έως το 1909 με μεγάλη επιτυχία και στην εκπαιδευτική ιστορία της Τουρκίας αναφέρεται ως ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα στο χώρο της παιδείας, που θα μπορούσε να συγκριθεί με ανάλογες επιτυχημένες εκπαιδευτικές προσπάθειες της Δύσης την ίδια εποχή⁴.

Η εκπαίδευση της πλειοψηφίας του λαού καλύπτεται από τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες που οργανώνουν θρησκευτικά κυρίως ιδρύματα, κοινοτικά σωματεία ή ιδιωτικοί φορείς. Ανεξάρτητα όμως από το φορέα που έχει στην ευθύνη του τις εκπαιδευτικές αυτές δραστηριότητες, πρόκειται για μια θρησκευτική βασική εκπαίδευση που αφορά τα αγόρια και γι' αυτό τα σχολεία αυτά θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν με το γενικό τίτλο ιεροσπουδαστήρια.

Οι αλλαγές στην εκπαίδευση την εποχή αυτή υπαγορεύονται από α) την κοινή γνώμη που έχει αρχίσει να θεωρεί ότι η εκπαίδευση είναι υποχρέωση του κράτους, β) την ανάγκη να καλύψει το οθωμανικό κράτος τις αντιθέσεις και τις μεγάλες διαφοροποιήσεις που υπάρχουν μεταξύ τμημάτων της οθωμανικής κοινωνίας που είναι συντηρητικά και οπισθοδρομικά και άλλων που έχουν ήδη «μπει» στη διαδικασία εκδυτικισμού, γ) τις πιέσεις, εσωτερικές και εξωτερικές, για απεμπλοκή της εκπαίδευσης από τον ασφυκτικό κλοιό της θρησκείας. Στο πλαίσιο αυτό το ίδιο το οθωμανικό κράτος αλλά και μεγάλη μερίδα των Οθωμανών αρχίζουν να αντιμετωπίζουν την εκπαίδευση ως το μέσον εκείνο που θα μπορούσε να γλιτώσει την αυτοκρατορία από την καταστροφή και να εξασφαλίσει την επιβίωσή της. Στην πραγματικότητα οι αλλαγές που αποφασίζονται και δρομολογούνται στην εκπαίδευση είναι αποτέλεσμα της δράσης πολύ λίγων διοικητικών στελεχών, πνευματικών ανθρώπων και εκπαιδευτικών της εποχής. Η βασική ομάδα πίεσης για αλλαγές στην εκπαίδευση συγκροτείται από Οθωμανούς διανοομένους που έχουν σπουδάσει στο εξωτερικό. Ένα από τα ζητήματα που κυριαρχεί και λειτουργεί ως κίνητρο είναι η ανάγκη να

διαμορφωθεί μια νέα τάξη ανθρώπων του πνεύματος και δημοσίων λειτουργών με αυξημένα προσόντα που θα συμβάλλουν στον εκσυγχρονισμό του οθωμανικού κράτους. Η διαμόρφωση ενός ενιαίου κρατικού εκπαιδευτικού συστήματος και η προσπάθεια ελέγχου των πολλών και διαφορετικών σχημάτων παροχής εκπαίδευσης εκφράζει επίσης και την ιδεολογία του Οθωμανισμού που αναπτύσσεται την εποχή αυτή και που φιλοδοξεί να διαμορφώσει μια νέα κοινωνική ισορροπία συνύπαρξης των διαφορετικών θρησκευτικών, γλωσσικών και εθνοτικών πληθυσμών. Το εκπαιδευτικό σύστημα αντιμετωπίζεται δηλαδή ήδη ως ένας κατεξοχήν μηχανισμός ομογενοποίησης και διαμόρφωσης ενιαίας ταυτότητας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Ανα-

γνωστοπούλου⁵ «το οθωμανικό κράτος πρέπει να ομογενοποιήσει το χώρο και την κοινωνία στη βάση ενός οθωμανικού εκδυτικισμού».

Τα πρώτα κοσμικά οθωμανικά σχολεία που εμφανίζονται το 1839, όταν αρχίζει η περίοδος Τανζιμάτ, βρίσκονται δέσμια της σκιάς των ιεροσπουδαστηρίων, φτιάχνονται με τη λογική «κατασκευάζω νέα πράγματα με παλιά υλικά» και δεν καταφέρνουν να γίνουν μία σημαντική προωθητική δύναμη στο χώρο της κρατικής και γενικευμένης παιδείας. Μέχρι το 1869 που εκδίδεται ο νόμος περί Γενικής Παιδείας, Maarif I Umumiye Nizamnamesi, η κατάσταση στην εκπαίδευση παραμένει ρευστή και συγκεχυμένη. Ο νόμος αυτός διαμορφώνεται κυρίως με βάση τη γαλλική παρέμβαση του 1867 προς την Υψηλή Πύλη και τις γαλλικές προτάσεις για τη διαμόρφωση ενός θεσμικού πλαισίου που να καλύπτει τις ανάγκες και τις κατευθύνσεις μιας σύγχρονης εκπαίδευσης. Με τον έντονα εκσυγχρονιστικό αυτό νόμο διακηρύσσεται, για πρώτη φορά, η αρχή ότι βασική υποχρέωση του κράτους είναι να παρέχει εκπαίδευση στο λαό και εισάγεται επίσημα ο όρος της υποχρεωτικής στοιχειώδους εκπαίδευσης.⁶ Προβλέπεται μάλιστα και διαδικασία επιβολής χρηματικού προστίμου

στους γονείς που δεν συμμορφώνονται με το συγκεκριμένο μέτρο και δεν στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Εξαίρεται μόνο όσα παιδιά παρουσιάζουν διανοητικές ή ψυχικές διαταραχές, όσα είναι υποχρεωμένα να εργαστούν για να συντηρήσουν την οικογένειά τους, τα παιδιά που μαθαίνουν να γράφουν και να διαβάζουν στο σπίτι τους και εκείνα που πρέπει να διανύουν απόσταση μεγαλύτερη της μισής ώρας για να πάνε στο κοντινότερο σχολείο. Τα κορίτσια από την ηλικία των 6 έως τα 10 τους χρόνια και τα αγόρια από τα 7 έως τα 11 είναι υποχρεωτικό να φοιτούν σε ξεχωριστά σχολεία της γειτονιάς ή του χωριού τους. Σε περίπτωση που σε έναν τόπο κατοικούν χριστιανοί και μουσουλμάνοι μαζί, προβλέπεται η ύπαρξη ενός τουλάχιστον ξεχωρι-

στού σχολείου για κάθε κοινότητα, η οποία και αναλαμβάνει εξολοκλήρου τα έξοδα λειτουργίας του σχολείου. Ο νόμος θέτει και τις προϋποθέσεις επιλογής και διορισμού των εκπαιδευτικών. Καθιερώνεται η διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας ως επίσημης οθωμανικής γλώσσας σε όλα τα σχολεία, εκτός των ιεροσπουδαστηρίων και επισημαίνεται η ανάγκη να γίνει η γλώσσα πιο απλή και προσιτή στο λαό. Για το θέμα της χρήσης της τουρκικής γλώσσας στην εκπαίδευση ο νόμος αποσαφηνίζει ότι «για να εξασφαλιστεί η ανάπτυξη ενός έθνους πρέπει να αναζητήσουμε τον βασικό παράγοντα στο πεδίο της εκπαίδευσης που είναι να γίνεται η εκπαίδευση και να διδάσκεται ο λαός τη δική του γλώσσα, είναι δύσκολο να υποδειχθεί σε μία κοινωνία ο δρόμος της ανάπτυξης, της γνώσης και της τέχνης μέσα από μία ξένη σε αυτήν γλώσσα»⁷.

Σε επίπεδο μέσης εκπαίδευσης ο νόμος προβλέπει την ίδρυση 500 Rüşdiye σχολείων σε διάφορες κομποπόλεις, των οποίων τα έξοδα καθώς και οι μισθοί των εκπαιδευτικών θα πληρώνονται από τον προϋπολογισμό της Διεύθυνσης Γενικής Παιδείας. Η διάρκεια των σπουδών καθορίζεται ως τετραετής. Παράλληλα αναβαθμίζονται τα Idadiyeler, σχολεία

τα προγράμματα των οποίων δεν είναι πολύ διαφορετικά από αυτά των Rüşdiye και δέχονται μαθητές 11 έως 14 χρονών. Σύμφωνα με το νόμο τα σχολεία αυτά μετατρέπονται σε σχολεία ανώτερης μέσης βαθμίδας με στόχο να λειτουργεί ένα σε κάθε περιοχή, όπου θα φοιτούν από κοινού χριστιανοί και μουσουλμάνοι οθωμανοί υπήκοοι έτσι ώστε να διαμορφώσουν σιγά-σιγά μία κοινή κουλτούρα και ταυτότητα. Η διάρκεια σπουδών καθορίζεται σε 3 χρόνια και έτσι, μαζί με τα 4 χρόνια των Rüşdiye, προβλέπεται συνολικά μέση εκπαίδευση επταετούς φοίτησης. Όμως οι ρυθμίσεις αυτές έμειναν μόνο στα χαρτιά και μόνο το 1873 λειτούργησε ένα τέτοιο σχολείο στην Κων/πολη.

Σε επίπεδο λυκειακής εκπαίδευσης ο όρος Sultaniye εμφανίζεται μαζί με την ίδρυση του πρώτου πραγματικού λυκείου στο Galatasaray. Το έναυσμα για να αποφασιστεί η ίδρυση ενός τέτοιου λυκείου δόθηκε και πάλι από τη γαλλική κυβέρνηση το Φεβρουάριο του 1867, που με υπόμνημά της στην Οθωμανική κυβέρνηση ζητούσε να ληφθούν μέτρα ώστε να δοθεί η δυνατότητα σε χριστιανούς μαθητές που διαβιούν στα μεγάλα κέντρα –κυρίως στην Κων/πολη– να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε καλά οργανωμένα και υψηλής εκπαιδευτικής στάθμης λύκεια. Το γαλλόφωνο αυτό λύκειο με την πρώτη του ονομασία Mekteb- i Sultani άρχισε να λειτουργεί την 1η Σεπτεμβρίου 1868⁸.

Ο νόμος επίσης θεσμοθετεί την ίδρυση λυκείων με την ονομασία Sultaniye σε κάθε πρωτεύουσα νομού. Μέχρι το 1978, εκτός από την Κρήτη, δεν ιδρύθηκε τέτοιο σχολείο σε κανένα άλλο μέρος. Στην Κων/πολη στην κατηγορία των σχολείων αυτών υπάχθηκε το σχολείο Darüssağafa που ιδρύθηκε το 1873 με στόχο την εκπαίδευση αγοριών ορφανών και απόρων. Το σχολείο αυτό ακολούθησε το πρόγραμμα των γαλλικών στρατιωτικών λυκείων, η διδασκαλία γινόταν στα τουρκικά και για πάρα πολλά χρόνια δίδασκαν σε αυτό στρατιωτικοί δάσκαλοι χωρίς καμία αμοιβή.

Οι προθέσεις της Υψηλής Πύλης για διαμόρφωση ενός γενικευμένου σχολικού συστήματος με στοιχεία κοσμικού και λαϊκού χαρακτήρα, όπως απορροστούν στο νόμο αυτό, φαίνονται πράγματι για τα δεδομένα της εποχής και την πραγματικότητα της οθωμανικής κοινωνίας πολύ φιλόδοξες. Λείπουν η οργάνωση και ο μηχανισμός για να υλοποιηθούν οι απαιτούμενες αλλαγές, αλλά στην ουσία λείπει και η πολιτική βούληση που θα μπορούσε να ξεπεράσει τις αδράνειες και τις αντιστάσεις. Στην πράξη μέχρι το 1876 πολύ λίγα προλαβαίνουν να γίνουν.

Ο νόμος περί Γενικής Παιδείας στα άρθρα του 129 και 130 αναφέρεται σε ζητήματα ίδρυσης και λειτουργίας ιδιωτικών σχολείων από οθωμανούς ή από ξένους. Τα έξοδα των σχολείων αυτών βαρύνουν τους ιδιώτες ιδρυτές ή τα ιδρύματα, υπό την αιγίδα των οποίων ιδρύονται τα σχολεία. Με ειδικές ρυθμίσεις ορίζονται τρόποι ελέγχου και σύνδεσης των ιδιωτικών σχολείων με τις αρμόδιες εκπαιδευτικές αρχές,

που όμως στην ουσία περιγράφουν μια πολύ χαλαρή σύνδεση και έναν απολύτως τυπικό έλεγχο.

Τα ξένα σχολεία αναπτύσσονται πολύ την περίοδο του Τανζιμάτ. Τα σχολεία που διευθύνουν οι Γάλλοι ονομάζονται καθολικά ή λατινικά, και εκείνα που εποπτεύουν οι Άγγλοι και οι Αμερικάνοι προτεσταντικά.

Τα πιο σημαντικά καθολικά σχολεία ιδρύονται από θρησκευτικές οργανώσεις, ιεραποστόλους και ιδιώτες. Το 1839 στην Κων/πολη υπάρχουν 21 αρρένων και 19 θηλέων καθολικά σχολεία στοιχειώδους και μέσης βαθμίδας. Πολλά προτεσταντικά σχολεία ανοίγουν στην επαρχία, τα πιο γνωστά που ιδρύονται στην Κων/πολη είναι το Κολέγιο Ροβέρτος το 1863 και το Κολέγιο Θηλέων το 1871, το οποίο αργότερα ονομάζεται Αμερικάνικο Κολέγιο Θηλέων.

Ο Başaran (1999)⁹, χαρακτηρίζοντας το οθωμανικό εκπαιδευτικό σύστημα του 19ου αιώνα ως ένα εκπαιδευτικό σύστημα που είναι αδύνατο να «συμμαζευτεί», συνοψίζει επιτυχώς την πραγματικότητα της εκπαίδευσης τη συγκεκριμένη εποχή. Τα διαφορετικά σχολικά σχήματα που προσφέρουν εκπαίδευση μπορούν να ομαδοποιηθούν σε 4 βασικές κατηγορίες: α) τα σχολεία που παρέχουν θρησκευτική εκπαίδευση με βασική γλώσσα τα αραβικά, β) τα παραδοσιακά σχολεία, κυρίως δημοτικά, στα οποία εκτός από τη βασική θρησκευτική εκπαίδευση οι μαθητές διδάσκονται και την τουρκική γλώσσα, γ) τα καινούρια κοσμικά σχολεία, περισσότερα δημοτικά και λιγότερα γυμνάσια, τα οποία ακολουθούν λίγο πολύ ένα κοινό πρόγραμμα και λειτουργούν κυρίως στην Κωνσταντινούπολη και σε κάποιες άλλες μεγάλες πόλεις, δ) τα μειονοτικά σχολεία που παρέχουν εκπαίδευση στη γλώσσα και σύμφωνα με τη θρησκεία των μειονοτήτων και τα ξένα σχολεία που ακολουθούν τα εκπαιδευτικά προγράμματα των χωρών που τα εποπτεύουν.

Στην πραγματικότητα παρ' όλες τις προσπάθειες ενοποίησης και ελέγχου των σχολείων την εποχή του Τανζιμάτ, μέχρι το 1924 που εκδίδεται από τη νεοσύστατη Τουρκική Δημοκρατία ο νόμος 430 για την ενοποίηση της εκπαίδευσης, τα διάφορα σχολικά σχήματα που αναπτύσσουν παράλληλη εκπαιδευτική δράση διοικούνται και λειτουργούν υπό την αιγίδα 8 διαφορετικών κέντρων. Τα περισσότερα σχολεία δεν υπάγονται άμεσα στο Οθωμανικό Υπουργείο Γενικής Παιδείας, υπόκεινται σε τυπικό έλεγχο και δεν υφίστανται ουσιαστικές παρεμβάσεις από τις κρατικές εκπαιδευτικές αρχές. Οι φορείς που εμπλέκονται στα διαφορετικά αυτά σχολικά σχήματα είναι:

1) Το Οθωμανικό Υπουργείο Γενικής Παιδείας που εποπτεύει και ελέγχει τα λίγα κρατικά σχολεία πρωτοβάθμιας, μέσης και ανώτερης εκπαίδευσης.

2) Τα ξένα κράτη που μέσω των εκκλησιών και των ιεραποστόλων, οι οποίες δραστηριοποιούνται κυρίως στην Μικρά Ασία, έχουν στην ευθύνη τους σχολεία πρωτοβάθμιας, μέσης και ανώτερης εκπαίδευσης. Ο αριθμός των

σχολείων αυτών είναι τριπλάσιος ή και τετραπλάσιος των κρατικών σχολείων και είναι σχολεία που εκπροσωπούν την πιο σύγχρονη δυτική εκπαίδευση της εποχής.

3) Τα διάφορα ιδιωτικά ιδρύματα που οργανώνουν και διοικούν δικά τους ιεροσπουδαστήρια και δημοτικά σχολεία.

4) Οι επίσημες μουσουλμανικές θρησκευτικές αρχές Şer'iye ve Evkaf Vekaleti, υπό την αιγίδα των οποίων λειτουργούν ιεροσπουδαστήρια και δημοτικά σχολεία.

5) Οι τοπικές αρχές σε επίπεδο ευρύτερων περιφερειών, οι οποίες έχουν ανοίξει σε διάφορες περιοχές δημοτικά, γυμνάσια και τεχνικά σχολεία, στα οποία το Υπουργείο Γενικής Παιδείας δεν παρεμβαίνει σχεδόν καθόλου.

6) Οι τοπικοί παράγοντες που με πρωτοβουλία τους οργα-

νώνουν δημοτικά σχολεία σε επίπεδο γειτονιάς ή χωριού τα οποία παραμένουν εκτός κεντρικού κρατικού ελέγχου.

7) Οι ιδιώτες που ιδρύουν ιδιωτικά σχολεία· ο αριθμός των τουρκικών ιδιωτικών σχολείων αυξάνεται αισθητά μετά το 1880, στα οποία ο έλεγχος του κράτους είναι τυπικός και πολύ περιορισμένος.

8) Οι κοινότητες και οι διάφοροι φορείς των μειονοτήτων που λειτουργούν μειονοτικά σχολεία, ελληνικά, αρμένικα και εβραϊκά, τα οποία παραμένουν ουσιαστικά εκτός κρατικού ελέγχου.

Την εποχή του Τανζιμάτ, λοιπόν, επιχειρείται η εκκοσμίκευση της εκπαίδευσης αλλά στην πραγματικότητα δεν δημιουργείται ένα ενιαίο οθωμανικό κοσμικό εκπαιδευτικό σύστημα για όλους, αντίθετα επισημοποιείται η ύπαρξη πολλών και παράλληλων προς το κεντρικό οθωμανικό εκπαιδευτικό σύστημα κοσμικών-εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων¹⁰. Το σοβαρότερο όμως πρόβλημα για την εκκοσμίκευση, ομογενοποίηση και εκδυτικοποίηση της εκπαίδευσης προκαλείται από την παράλληλη ύπαρξη και λειτουργία όλων αυτών των διαφορετικών σχολικών σχημάτων που απευθύνονται κυρίως στους μουσουλμάνους οθωμανούς, συ-

μπεριλαμβανομένων και των ξένων σχολείων, στα οποία φοιτά ένα τμήμα των γόνων των μουσουλμάνων αστών. Ενώ τα παιδιά των μειονοτήτων εκπαιδεύονται στα μειονοτικά ή τα ξένα σχολεία μέσα σε ένα ενιαίο δυτικό πλαίσιο, το οποίο δεν ανατρέπεται από τις επιμέρους διαφορές των σχολείων λόγω χωροταξικών ή άλλων χαρακτηριστικών, η ανομοιογένεια του ίδιου του μουσουλμανικού πληθυσμού παραμένει έντονη και αναπαράγεται από τα τόσο διαφορετικά μεταξύ τους εκπαιδευτικά προγράμματα και τις διδακτικές πρακτικές. Η εκπαίδευση που απευθύνεται στους μουσουλμάνους Οθωμανούς υπηκόους σχηματίζει ένα ψηφιδωτό διαφορετικών αλλά και αλληλοαντικρουόμενων σχολικών σχημάτων. Ο κατακερματισμός της εκπαίδευσης, η πολυμορφία των

φορέων που παρέχουν εκπαίδευση, η ποικιλία των εκπαιδευτικών αντιλήψεων και πρακτικών, αλλά και η υιοθέτηση από τα εκπαιδευτικά ιδρύματα διαφορετικών φιλοσοφιών παιδείας και αγωγής, συχνά αντιφατικών, αντιβαίνει το βασικό στόχο της εκπαίδευσης που υπόσχονται οι «οθωμανιστές»: τη διαμόρφωση πιστών στο οθωμανικό κράτος υπηκόων που έχουν διαπαιδαγωγηθεί με τις ίδιες αρχές και τα ίδια ιδανικά. Η εκκοσμίκευση της εκπαίδευσης που επιχειρείται την εποχή αυτή δεν επαρκεί για να καθιερωθεί και να εξαπλωθεί ένα ομογενοποιητικό λαϊκό εκπαιδευτικό σύστημα. Η εκκοσμίκευση του σχολείου αποδίδει όταν, αρκετά αργότερα με την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας, το κοσμικό εκπαιδευτικό σύστημα γίνεται ταυτόχρονα και εθνικό.

Ένας από τους πρώτους διευθυντές του Λυκείου Galatasaray, ο De Salve¹¹, ο οποίος επισημαίνει το χαμηλό επίπεδο της εκπαίδευσης των μουσουλμάνων καθ' όλη σχεδόν τη διάρκεια της εποχής των μεταρρυθμίσεων, σχολιάζει χαρακτηριστικά την πολυδιάσπαση του εκπαιδευτικού συστήματος το 1874: «Σε καμία άλλη πρωτεύουσα της Ευρώπης, οι διαφορετικές ομάδες που αποτελούν τον πληθυσμό της πόλης, δεν παρουσιάζουν τόσο ξεχωριστές και διαφορετικές

ιδιαιτερότητες, λες και έχουν κοπέι με μαχαίρι, όπως στην Κωνσταντινούπολη. Η εκπαίδευση σε κάθε χώρα συγκεντρώνει τα παιδιά και τους νέους στα ίδια ιδρύματα, προσπαθεί να διευρύνει τους ορίζοντες σκέψης τους, να εδραιώσει σιγά-σιγά μεταξύ τους δεσμούς ενότητας και αδελφούσης, ενώ εδώ η εκπαίδευση, μέχρι σήμερα, έχει επιδιώξει με κάθε τρόπο την απομάκρυνση από κάθε πλησίασμα, επειδή κάθε κοινότητα με δικά της έξοδα ιδρύει τα δικά της σχολεία όπου προσφέρει εκπαίδευση στη δική της γλώσσα και προσπαθεί με βάση τις αρχές και τα δεδομένα της θρησκείας της να κατακτήσει τους κρυφούς πολιτικούς στόχους της».

Την εποχή του Τανζιμάτ η εξάπλωση του σχολικού συστήματος οδήγησε και στη διαμόρφωση ενός νέου διοικητικού μηχανισμού. Ο προγραμματισμός των αλλαγών και των νέων ρυθμίσεων έγινε από το Meclis - i Vala, το Ανώτατο Συμβούλιο, που ιδρύθηκε το 1838 και ήταν το ανώτατο κρατικό όργανο που έπαιξε βασικό ρόλο στον προγραμματισμό και στην εφαρμογή των νέων μέτρων. Το 1845 ιδρύθηκε ως μεταβατικό σώμα το Συμβούλιο Παιδείας, Maarif Meclisi, που εισηγήθηκε την ίδρυση, το 1846 του Συμβουλίου Γενικής Παιδείας / Meclisi Maarif Umumiye. Η επιτροπή αυτή θεωρείται η αφετηρία στο μετέπειτα σχηματισμό των κρατικών οργάνων που είχαν τον άμεσο έλεγχο και την ευθύνη όλων των ζητημάτων της εκπαίδευσης σε απευθείας σύνδεση με την κυβέρνηση. Τον ίδιο χρόνο ως βοηθητικό όργανο του Συμβουλίου Γενικής Παιδείας ιδρύθηκε το Mekatib - i Umumiye Nezareti που λειτουργήσε στην πράξη ως Γενική Διεύθυνση. Με τα ζητήματα που αφορούσαν στο Πανεπιστήμιο¹², που ιδρύθηκε εκείνη την εποχή, ασχολήθηκε το Meclisi Maarif Umumiye και με τα ζητήματα στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης το Mekatib - i Umumiye Nezareti. Το 1857 ιδρύθηκε το Maarif Umumiye Nezareti, Υπουργείο Γενικής Παιδείας, το οποίο στο διοικητικό σχήμα των υπουργείων είναι το πρώτο κρατικό όργανο με αυξημένες αρμοδιότητες που εποπτεύει όλο το χώρο της εκπαίδευσης.

Συνοπτικά στις σημαντικές αλλαγές που γίνονται την εποχή του Τανζιμάτ προς την κατεύθυνση του εκσυγχρονισμού της παιδείας, μπορούμε να εντάξουμε και τις παρακάτω ρυθμίσεις που δίνουν παράλληλα και μια ενδεικτική εικόνα της κατάστασης της εκπαίδευσης πριν τις μεταρρυθμίσεις: μπαίνουν οι πρώτες βάσεις για την επαγγελματική και τεχνική εκπαίδευση και ιδρύονται για πρώτη φορά επαγγελματικές σχολές κατάρτισης δασκάλων, ανοίγουν τα πρώτα σχολεία μέσης εκπαίδευσης για κορίτσια και απαγορεύεται αυστηρά η εφαρμογή της φάλαγγας ως μέσον πειθαρχίας και τιμωρίας στα σχολεία. Στα προγράμματα των νέων σχολείων μπαίνουν νέα μαθήματα που το περιεχόμενό τους είναι περισσότερο συνδεδεμένο με τη ζωή και την κοινωνία. Η διδασκαλία οργανώνεται με βάση την τάξη και τις ομάδες μαθητών σε αντίθεση με την ατομική διδασκαλία που είναι το βασικό μοντέλο διδασκαλίας των ιεροσπουδαστηρίων.

2. Τα ελληνικά μειονοτικά σχολεία και η κριτική που ασκούν οι Τούρκοι για το ρόλο και τη δράση τους

Ο Αγγέλου¹³, αναφερόμενος στον τρόπο με τον οποίο έχει διαμορφωθεί η δοξασία για την απαγόρευση της ελληνικής παιδείας από τους Τούρκους και η αντίληψη για την κρυφή καλλιέργεια των γραμμάτων από τους Έλληνες την εποχή της τουρκοκρατίας, και απομυθοποιώντας στην ουσία το μύθο του κρυφού σχολείου, θέτει δύο σοβαρότατα ερωτήματα: «Γιατί ο Τούρκος να ενοχληθεί από την ύπαρξη σχολείων; Τι είναι εκείνο που θα μπορούσε να τον ανησυχήσει, από την ενασχόληση ενός μικρού σχετικά μέρους του πληθυσμού με τα γράμματα;» Αν συμφωνήσουμε μαζί του ότι η μόνη απάντηση θα ήταν ο φόβος ότι η παιδεία θα μπορούσε να λειτουργήσει ως φορέας διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης και αφύπνισης εθνικών συλλογικών οραμάτων που θα μπορούσαν να απειλήσουν την οθωμανική κυριαρχία, τότε πράγματι οι Τούρκοι μέχρι τον 19ο αιώνα δεν φαίνεται να φοβούνται την εκπαίδευση των Ρωμιών. Οι φόβοι και οι ανησυχίες τους αρχίζουν όταν η εξάπλωση των ελληνικών μειονοτικών σχολείων δηλώνει και μια ουσιαστική διαφοροποίηση της παιδείας των Ρωμιών, όταν δηλαδή μετά κυρίως το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, τα ελληνικά σχολεία, συγκροτημένα και οργανωμένα, γίνονται σαφώς φορείς διάδοσης της ελληνορθόδοξης παιδείας και χώρος όπου συνεχώς αυξάνεται η ελληνική εθνική επιρροή.

Το καθεστώς που καθορίζει τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων τον 19ο αιώνα μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα καθεστώς ανεξαρτησίας και ελευθερίας. Το καθεστώς αυτό έχει διασφαλισθεί σε επίπεδο νομοθεσίας με το Tanzimat Fermani το 1830, το Islahat Fermani το 1856 και το Ferman i Adalet το 1875. Η οθωμανική αυτή νομοθεσία αναβαθμίζει τη θέση των μειονοτήτων με την καθιέρωση του όρου του Οθωμανού υπηκόου για όλους τους κατοίκους της οθωμανικής αυτοκρατορίας και την κατάργηση έτσι της επίσημης τουλάχιστον ανισότητας μεταξύ μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων. Αναγνωρίζονται για όλους τους υπηκόους της οθωμανικής αυτοκρατορίας τα δικαιώματα για ασφάλεια της ζωής και της περιουσίας, για προστασία της τιμής και της ηθικής καθώς και τα θρησκευτικά και πολιτικά δικαιώματα των μη μουσουλμάνων. Κατοχυρώνεται η ελευθερία των μειονοτήτων να ιδρύουν τα δικά τους σχολεία, τα οποία οργανώνουν και διοικούν στην πράξη με δική τους αποκλειστική ευθύνη, χωρίς παρεμβάσεις από τη μεριά του οθωμανικού κράτους. Η σχέση των μειονοτικών σχολείων με τις κρατικές οθωμανικές αρχές είναι χαλαρές και τυπικές. Ακόμα και όταν με το Islahat Fermani ορίζεται ως υποχρεωτική η ένταξη των μειονοτικών σχολείων στον έλεγχο και την εποπτεία του Maarif Meclisi, του Συμβουλίου Παιδείας, στην πραγματικότητα η ρύθμιση αυτή μένει ανενεργή κυρίως λόγω της ανεπάρκειας του Maarif Meclisi να παίξει το ρόλο

ενός κεντρικού εκπαιδευτικού διοικητικού μηχανισμού. Είναι η εποχή που το σχολικό δίκτυο των μειονοτήτων επεκτείνεται και αναπτύσσεται εντυπωσιακά. Το 1844 ιδρύεται η Θεολογική Σχολή της Χάλκης και επεκτείνεται το σχολικό δίκτυο των Ρωμιών. Οι Εβραίοι ιδρύουν το πρώτο τους σχολείο το 1854 και μετά το 1875 μέσω του ιδρύματος «Ισραηλινή Ένωση» ιδρύονται πολλά ακόμα εβραϊκά σχολεία. Την ίδια εποχή αρχίζουν να λειτουργούν και πολλά αρμενικά σχολεία.

Ο νόμος περί Γενικής Παιδείας, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, του 1869 έχει ήδη ανοίξει το δρόμο για πιο οργανωμένες νομοθετικές ρυθμίσεις και στα ζητήματα που αφορούν τα μειονοτικά και τα ξένα σχολεία. Στην πραγματικότητα ο νόμος σε ό,τι αφορά τα μειονοτικά σχολεία κινείται σε δύο αντίθετες κατευθύνσεις: από τη μια νομιμοποιεί θεσμικά το δικαίωμα ίδρυσης σχολείων από τις διάφορες κοινότητες των μη μουσουλμάνων και παραχωρεί επίσημα την ευθύνη λειτουργίας και διοίκησής τους στους θρησκευτικούς αρχηγούς και από την άλλη, ανοίγοντας το δρόμο στις κρατικές παρεμβάσεις, καθιερώνει τη γενική εποπτεία και τον έλεγχο των μειονοτικών σχολείων από τις αρμόδιες υπηρεσίες του οθωμανικού κράτους. Η αμφιθυμική αυτή διάθεση του νομοθέτη σηματοδοτεί τις εσωτερικές αντιφάσεις της εποχής των Μεταρρυθμίσεων όπου από τη μια επιχειρείται η διαμόρφωση θεσμικού και διοικητικού πλαισίου «εκλογίκευσης» της ιδιόρρυθμης για τα δυτικά δεδομένα οθωμανικής κρατικής μηχανής και από την άλλη επιβάλλεται η υιοθέτηση δημοκρατικών αρχών και η αποδοχή δικαιωμάτων και ελευθεριών.

Η πιο οργανωμένη και αποτελεσματική προσπάθεια ελέγχου των μειονοτικών και των ξένων σχολείων αρχίζει ουσιαστικά το 1876 με τη δημοσίευση του Kanun-i Esasi που θεωρείται το πρώτο γραπτό Σύνταγμα του οθωμανικού κράτους. Τα άρθρα 15 και 16 καθορίζουν αυστηρά ότι όλα τα σχολεία που λειτουργούν στην οθωμανική επικράτεια βρίσκονται υπό την εποπτεία και τον έλεγχο του κράτους και ακολουθούν ένα ενιαίο εκπαιδευτικό πρόγραμμα.

Σύμφωνα με καταμέτρηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου¹⁴, το 1869-1870 στην ευρύτερη περιοχή της Κωνσταντινούπολης λειτουργούν 104 ελληνικά σχολεία – 48 αλληλοδιδασκτικά πρώτης βαθμίδας, 19 παρθενγωγεία και 37 σχολεία αρρένων. Στα σχολεία αυτά απασχολούνται 245 εκπαιδευτικοί, εκ των οποίων 40 είναι γυναίκες, και φοιτούν 9.731 μαθητές, 7.093 αγόρια και 2.638 κορίτσια. Το 1877 ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολης διαπιστώνει ότι ο μαθητικός πληθυσμός της ευρύτερης περιφέρειας της Κωνσταντινούπολης παρουσιάζει μεγάλη αύξηση· σύμφωνα με τα στοιχεία του Συλλόγου λειτουργούν 254 ελληνικά σχολεία στα οποία φοιτούν 25.000 μαθητές¹⁵. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά του Σβολόπουλου¹⁶ στους 1.000 μαθητές που φοιτούν σε «τουρκικά ή σχολεία άλλων θρησκευτικών δογμάτων». Προφανώς ο μεγαλύτερος αριθμός των

μαθητών αυτών φοιτά σε ξένα σχολεία και όχι σε οθωμανικά. Το ζήτημα της σχέσης των ελληνικών και των ξένων σχολείων την εποχή αυτή είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον. Τα ξένα και τα μειονοτικά σχολεία από τη μια εμφανίζονται να κινούνται σε ένα πεδίο αντιπαλότητας, ανταγωνισμού και συγκρουόμενων συμφερόντων και από την άλλη είναι σαφές ότι αποτελούν ένα ενιαίο, ως προς το δυτικό χαρακτήρα του, εκπαιδευτικό σύστημα στον αντίποδα του οθωμανικού – τουρκικού συστήματος. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι πολλοί μελετητές ερμηνεύουν την ενδυνάμωση της διάθεσης του ελληνικού πληθυσμού να ενστερνιστεί την ελληνική παιδεία ενισχύοντας το δίκτυο των ελληνικών σχολείων τον 19ο αιώνα και σαν απάντηση στη δράση των ξένων ιεραποστολών που ιδρύουν σχολεία και δραστηριοποιούνται κυρίως σε περιοχές της Μικράς Ασίας και αποτελούν ιδεολογικό κίνδυνο για τους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1860 η εξάπλωση του σχολικού δικτύου των Ρωμιών σηματοδοτείται από την ίδρυση και τη δράση φιλολογικών, πολιτιστικών και εκπαιδευτικών συλλόγων στη Μικρά Ασία, τη Θράκη, τη Μακεδονία.¹⁷ Η δραστηριότητα αυτή δεν στοχεύει μόνο στη γενικότερη πνευματική και μορφωτική καλλιέργεια του ελληνικού πληθυσμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας αλλά και στη διαμόρφωση μιας εθνικής ελληνικής ταυτότητας. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (1861-1912), ο οποίος χαρακτηρίστηκε ως το Υπουργείο Παιδείας του υπόδουλου ελληνισμού και με τη δράση του καθιερώθηκε ως ο σημαντικότερος από όλους τους συλλόγους, εκφράζει συγχρόνως τη διαμόρφωση της ελληνορθόδοξης αστικής τάξης και την προσπάθειά της μέσα από ένα σύστημα μαζικής εκπαίδευσης να διαδώσει τα εθνικά ιδεώδη της Ελλάδας, αλλά και τις αρχές μιας αστικής δυτικής διαπαιδαγώγησης.¹⁸ Όπως επισημαίνει ο Εξερτζόγλου¹⁹, η ελληνική ιστοριογραφία δεν έχει να παρουσιάσει μια συνολική εικόνα της ελληνορθόδοξης εκπαίδευσης μετά το 1850, μπορούμε όμως να θεωρήσουμε ως δεδομένα τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά που εμφανίζει κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα: α) το σχολικό δίκτυο των Ρωμιών μεγαλώνει αισθητά, β) γίνονται σοβαρές προσπάθειες να αντιμετωπιστεί ο γλωσσικός και πολιτισμικός κατακερματισμός των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων με τη βοήθεια μιας «καλής» ελληνόγλωσσης και ελληνοκεντρικής εκπαίδευσης, γ) τα ελληνικά σχολεία συμπεριφέρονται ήδη από την εποχή αυτή ως μέρος του δυτικού-ευρωπαϊκού εκπαιδευτικού μοντέλου, δ) η ελληνική παιδεία απειλούμενη η ίδια από τις εκσυγχρονιστικές προσπάθειες του οθωμανικού κράτους και στο χώρο της εκπαίδευσης αλλά και από τη δράση των ξένων ιεραποστολών, περιχαρακώνεται στο πλαίσιο της ελληνικής εθνικής παιδείας, υιοθετεί το ρόλο του εθνικού εμψυχωτή και γίνεται για η ίδια μία ξεκάθαρη απειλή για τους Τούρκους.

Το άνοιγμα των κρατικών οθωμανικών σχολείων, από τα

οποία ήταν αποκλεισμένοι όλοι οι μη μουσουλμάνοι, προς όλους είναι ένα μέτρο υπέρ της ισότητας όλων των οθωμανών υπηκόων, αλλά η συγκεκριμένη δημοκρατική εξομοίωση ουδόλως ενδιαφέρει τις μειονότητες, αφού το οθωμανικό εκπαιδευτικό σύστημα αντιμετωπίζεται ως καταφανώς υποδεέστερο από το δικό τους. Παράλληλα, η υπαγωγή όλων των σχολείων στους αρμόδιους κρατικούς φορείς και ο έλεγχός τους, που είναι ένα μέτρο σαφώς εκσυγχρονιστικό για την εποχή και το ζητούμενο για πολλές δυτικές κοινωνίες, όχι μόνο δεν θεωρούνται από τις ίδιες τις μειονότητες ότι εξυπηρετούν τα δικά τους συμφέροντα, αλλά προκαλούν δυσαρέσκεια, διαμαρτυρίες και προσπάθειες να περιοριστεί ο έλεγχος σε τυπικά ζητήματα.

Η δέσμευση της οθωμανικής ηγεσίας για ισότητα απέναντι στο νόμο όλων των Οθωμανών υπηκόων ανεξάρτητα από το θρήσκευμά τους, για εξασφάλιση ίσων εκπαιδευτικών δικαιωμάτων και παράλληλη αναγνώριση του δικαιώματος για ξεχωριστή εκπαίδευση των μειονοτήτων, καθώς και η προσπάθεια ενοποίησης της εκπαίδευσης των οθωμανών υπηκόων με την υπαγωγή όλων των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στον έλεγχο του κράτους, παρουσιάζονται από την πλευρά των Τούρκων μελετητών ως ρυθμίσεις θετικές για τις μειονότητες τις οποίες όμως οι ίδιες δεν αποδέχονται γιατί «έχουν άλλα σχέδια και σκοπούς».

Όσοι Τούρκοι μελετητές έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα των ξένων και των μειονοτικών σχολείων σχολιάζοντας τη μεγάλη ανάπτυξή τους και την ανεξέλεγκτη δραστηριότητά τους την εποχή του Τανζιμάτ, ενοχοποιούν, άλλος λιγότερο και άλλος περισσότερο, το οθωμανικό κράτος που δεν μπόρεσε να ενεργοποιήσει και να χρησιμοποιήσει επαρκώς τις ρυθμίσεις που το ίδιο θέσπισε, με αποτέλεσμα η μειονοτική εκπαίδευση να συνεχίζει να αναπτύσσεται και κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ελεύθερα και ανεξάρτητα από τις βουλές του οθωμανικού κράτους.

Ο Ertuğrul²⁰, ένας κατεξοχήν επικριτής των μειονοτικών και των ξένων σχολείων, θεωρεί ότι η δράση των σχολείων αυτών συνέβαλε στο διαμελισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ο τρόπος που περιγράφει την «καταστροφική» διαπλοκή ξένων και μειονοτήτων στο χώρο της εκπαίδευσης, στο απόσπασμα που έχουμε επιλέξει, συνοψίζει και είναι άκρως ενδεικτικός της αντίληψης και άλλων Τούρκων μελετητών για το ζήτημα αυτό. «Εξαιτίας της σχέσης των μειονοτήτων με τις ξένες χώρες τα προνόμια που είχαν παραχωρηθεί στις ξένες χώρες επεκτάθηκαν και στις μειονότητες, οι οποίες αφού ίδρυσαν και οργάνωσαν τα δικά τους σχολεία, στη συνέχεια για να διασφαλίσουν την ελεύθερη λειτουργία τους αλλά και για να μπορέσουν καλύτερα μέσα από τους φορείς της εκπαίδευσης να εναντιωθούν στην οθωμανική εξουσία, επεδίωξαν τη συνεργασία, τη βοήθεια και την ενεργό εμπλοκή των ξένων χωρών στα ζητήματα της εκπαίδευσης, οι οποίες για δικούς τους λόγους όχι μόνο δεν αρνήθηκαν τη βοήθεια αυτή αλλά έπαιξαν συνειδητά το ρόλο

του προστάτη. Συγκεκριμένα, οι Γάλλοι ανέλαβαν υπό την προστασία τους τους Καθολικούς, οι Αμερικάνοι και οι Άγγλοι τους Προτεστάντες και οι Έλληνες μαζί με τους Ρώσους τους Ορθόδοξους. Ειδικότερα οι Αμερικάνοι έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους Αρμένιους κατοίκους της αυτοκρατορίας, στους οποίους και προσέφεραν κάθε είδους στήριγμα και βοήθεια. Στη συνέχεια τους Αρμένιους βοήθησαν και οι Ρώσοι. Οι Ρωμιοί βρήκαν το μεγαλύτερο προστάτη τους στο πρόσωπο του Έλληνα και τα σχολεία τους οργανώθηκαν και λειτούργησαν με βάση τα προγράμματα των σχολείων της Ελλάδας. Τους Ρωμιοί βοήθησε κατά καιρούς και η Ρωσία. Οι Εβραίοι βοηθήθηκαν κυρίως από διάφορα εβραϊκά ιδρύματα και φορείς που είχαν την έδρα τους στην Αμερική, τη Γαλλία, την Αγγλία και τη Γερμανία. Η συνεργασία αυτή των ξένων χωρών και των μειονοτικών ομάδων στο πεδίο της εκπαίδευσης υπήρξε η αφετηρία για μία ευρύτερη πολιτική συνεργασία με στόχο τη διάλυση της οθωμανικής αυτοκρατορίας».

Μελετώντας τις απόψεις των Τούρκων συγγραφέων²¹ που υιοθετούν επικριτική στάση για τα μειονοτικά σχολεία του 19ου αιώνα, το ρόλο και τη θέση τους στο ευρύτερο οθωμανικό-τουρκικό εκπαιδευτικό σύστημα και την εξέλιξή τους, μπορούμε να συνοψίσουμε τις βασικές αρνητικές παραμέτρους πάνω στις οποίες χτίζουν την αυστηρή κριτική τους ως εξής:

α) Η κατοχύρωση των εκπαιδευτικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων άνοιξε το δρόμο στις επεμβάσεις και τις πιέσεις των ξένων δυνάμεων.

β) Η παραχώρηση του δικαιώματος αυτονομίας στα ζητήματα παιδείας στις μειονότητες συνέβαλε στον κατακερματισμό της οθωμανικής κοινωνίας στο πεδίο της κουλτούρας, της παιδείας, της εκπαίδευσης.

γ) Οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες των μειονοτήτων, κυρίως των Ρωμιών, συνδυάστηκαν με ευρύτερες πολιτιστικές δραστηριότητες που είχαν στόχο την καλλιέργεια αποσχιστικών εθνικών κινήματων και το διαμελισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

δ) Η αρνητική στάση των μειονοτήτων μπροστά στην προοπτική ενιαίου εκπαιδευτικού συστήματος εμπόδισε την υλοποίηση της διαδικασίας ομογενοποίησης της οθωμανικής κοινωνίας, διαδικασία που θα εμπόδιζε την ανάπτυξη φυγόκεντρων δυνάμεων.

Ειδικότερα το τελευταίο ζήτημα, η πρόθεση δηλαδή και η προσπάθεια της οθωμανικής εξουσίας να διαμορφώσει ένα κοσμικό εκπαιδευτικό σύστημα με την εφαρμογή κοινών προγραμμάτων για όλα τα μαθήματα, εκτός από το μάθημα των Θρησκευτικών, που εφαρμοζόμνη σε όλα τα σχολεία της οθωμανικής επικράτειας θα οδηγούσαν στη διαμόρφωση οθωμανών υπηκόων με κοινές αντιλήψεις και ιδεολογία, θεωρείται στην ιστορία της τουρκικής εκπαίδευσης, ότι πιο εκσυγχρονιστικό για την εποχή εκείνη. Για αυτό και η αυτόνομη δράση των μειονοτικών σχολείων και η διεκδίκηση για περισσότερα δικαιώματα καταγράφεται ως σαμποτάζ

στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού και εκδυτικισμού της οθωμανικής εκπαίδευσης.

Η επικριτική αυτή στάση που επικεντρώνεται από τους περισσότερους αναλυτές στα ελληνικά σχολεία, στην ουσία χρεώνει τους μειονοτικούς φορείς εκπαίδευσης με δόλο, όσον αφορά τις προθέσεις τους που είναι η υπέρβαση του συμβατικού έως τότε ρόλου του σχολείου. Τα μειονοτικά σχολεία κατηγορούνται ότι ξεφεύγοντας από τους αρχικούς σκοπούς τους, που ήταν η παροχή εκπαίδευσης στη μειονοτική γλώσσα και η διατήρηση της θρησκευτικής ταυτότητας των μαθητών καθώς και η εκπαίδευση θρησκευτικών λειτουργών για τις ανάγκες των κοινοτήτων, επιδόθηκαν σε δραστηριότητες ενάντια στο οθωμανικό κράτος. Ειδικότερα ενοχοποιούνται

τα μειονοτικά σχολεία ότι την εποχή της υποχώρησης της οθωμανικής αυτοκρατορίας και της εισβολής των ξένων δυνάμεων, εντατικοποίησαν τη δράση τους και την προσπάθειά τους να κλονίσουν την οθωμανική κυριαρχία μέσα από τις πολιτικές πια δραστηριότητες των εκπαιδευτικών φορέων. Ας σημειωθεί ότι πολύ δημοφιλής είναι η άποψη που θεωρεί την αντιοθωμανική δράση των μειονοτικών σχολείων ως συμβολή στην αφύπνιση της εθνικής τουρκικής συνείδησης. Τα μειονοτικά σχολεία θεωρούνται ότι συνεργάστηκαν ανοιχτά και απροκάλυπτα με τις δυνάμεις εισβολής, γεγονός που ενίσχυσε τις αντιθέσεις των χριστιανών και των μουσουλμάνων και έστρεψε τους τελευταίους εναντίον των μειονοτήτων, συμβάλλοντας στην αφύπνιση και στο δυνάμωμα της εθνικής τουρκικής συνείδησής τους.

Οι σχέσεις των μειονοτικών σχολείων με το κρατικό οθωμανικό εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο στην πραγματικότητα μόλις αρχίζει να δομείται την εποχή του Τανζιμάτ, δεν θα μπορούσαν να είναι σε καμία περίπτωση ειδυλλιακές ακόμα και αν δεν εντάσσονταν στο γενικότερο πολιτικό σκηνικό της εποχής και δεν φορτιζονταν από το βάρος της ιστορίας των δύο λαών και των ιστορικών γεγονότων που έχουν προη-

γηθεί. Ο εκσυγχρονισμός, η εκκοσμίκευση, η εκδυτικοποίηση, η ομογενοποίηση της οθωμανικής εκπαίδευσης και η καθιέρωση ενός μαζικού λαϊκού σχολικού συστήματος δεν θα ήταν δυνατόν να συντελεστούν σε αργαστή σχέση με την παράλληλη αλλά αυτόνομη ανάπτυξη των ελληνικών μειονοτικών σχολείων, τα οποία έχουν ήδη διανύσει το δρόμο του εκσυγχρονισμού, είναι σαφώς στραμμένα σε γνωστικό και παιδαγωγικό επίπεδο στη Δύση και επιτελούν με επιτυχία την ομογενοποίηση των ελληνορθόδοξων πληθυσμών με βάση την ελληνική εθνική ταυτότητα. Γιατί πρόκειται για δύο παράλληλα αλλά ασύμβατα εκπαιδευτικά συστήματα. Οι προϋποθέσεις ανάπτυξης ενός οθωμανικού μαζικού κρατικού εκπαιδευτικού συστήματος –κεντρικός έλεγχος,

ενοποίηση προγραμμάτων, προκαθορισμένοι εθνικοί και ιδεολογικοί στόχοι, γραφειοκρατικός διοικητικός μηχανισμός και ελαχιστοποίηση των αποκλίσεων και των διαφοροποιήσεων – για τα μειονοτικά σχολεία σήμαιναν ανατροπή του καθεστώτος αυτονομίας που ήταν η βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξή τους. Για αυτό και όταν οι ανεπαρκείς οθωμανικές αυτές προσπάθειες οργάνωσης ενός κρατικού κοσμικού εκπαιδευτικού συστήματος γίνονται τελικά πράξη στο πλαίσιο της Τουρκικής Δημοκρατίας, δημιουργούν σοβαρά προβλήματα στη λειτουργία των ελληνικών σχολείων και οι κρατικές παρεμβάσεις και ο έλεγχος βιώνονται ως στέρηση ελευθεριών και δικαιωμάτων από την ελληνική μειονότητα και σηματοδοτούν την αμφισβήτηση του ελληνικού εθνικού χαρακτήρα της παιδείας των ομογενών της Κωνσταντινούπολης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Poulton (*Ημύμηλο, γκρίζος λύκος και ημισέλιος*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1997) περιγράφει το Τανζιμάτ (1839-1876) ως μια ολόκληρη σειρά μεταρρυθμίσεων που αφορούν σχεδόν όλες τις πλευρές των σχέσεων κράτους-ατόμου και που οδηγούν στη σταδιακή και μερική εκ-

κοσμίκευση του κρατικού, δικαστικού και εκπαιδευτικού μηχανισμού.

2. Ο Zürcher (*Turkey, a modern history*, Tauris, London, 1993) αναφέρει αναλυτικότερα ότι την περίοδο Τανζιμάτ προγραμματίζονται και γίνονται αλλαγές στον τομέα του στρατού, στον κεντρικό διοικητικό μηχανισμό, στην περιφερειακή διοίκηση, στο φορολογικό σύστημα, στο δίκαιο όπου εισάγεται η αρχή του λαϊκού δικαίου παράλληλα με το θρησκευτικό δίκαιο, στην εκπαίδευση, στις δομές της οικονομίας, στην κουλτούρα και τον πολιτισμό.

3. Μετά την εποχή των Μεταρρυθμίσεων άρχισαν να ιδρύονται στρατιωτικές σχολές σύμφωνα με τα πρότυπα των δυτικών χωρών, στις οποίες διδάσκεται υποχρεωτικά και η γαλλική γλώσσα. Οι σχολές αυτές στην αρχή απευθύνονται σε παιδιά που έχουν τελειώσει δημοτικό σχολείο ή ιεροσπουδαστήριο αλλά στη συνέχεια, επειδή ο αριθμός των παιδιών αυτών δεν επαρκεί, αναγκάζονται να καλύψουν οι ίδιες και τα δύο επίπεδα εκπαίδευσης, πρωτοβάθμιας και μέσης (Yıldırım A., *Türk Üniversite Tarihi*, Öteki Yayinevi, Ankara, 1998).

4. Σύμφωνα με τον Akyüz Y. (*Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayinevi, İstanbul 1999) το αυτοκρατορικό σχολείο δεν είχε σε καμία περίπτωση στόχο τον εξισλαμισμό όλων των χριστιανών, αλλά να προσφέρει την καλύτερη δυνατή εκπαίδευση, σύμφωνα με τις αρχές της οθωμανικής ηθικής και αντίληψης ζωής, σε όσους προορίζονταν να υπηρετήσουν την οθωμανική ηγεσία και να γίνουν κρατικά στελέχη υψηλού μορφωτικού επιπέδου.

5. Αναγνωστοπούλου Σ., *Μικρά Ασία, 19ος αιώνας-1919. Οι ελληνο-θόδοξες κοινότητες*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.

6. Το ζήτημα της υποχρεωτικής φοίτησης στη στοιχειώδη εκπαίδευση –πάντα θρησκευτική την εποχή εκείνη– αναφέρεται σε φερμάνι που εξέδωσε ο σουλτάνος Μαχμούτ ο Β΄ το 1824, το οποίο θεωρείται και η πρώτη αυτοκρατορική απόφαση που ασχολείται με το ζήτημα της ανάγκης να γνωρίζουν οι υπήκοοι της οθωμανικής αυτοκρατορίας γραφή και ανάγνωση. Στο φερμάνι κατηγορούνται οι γονείς εκείνοι, οι οποίοι στέλλουν τα παιδιά τους από πολύ μικρά να μαθητεύσουν δίπλα σε κάποιο μάστορα χωρίς να νοιάζονται για τη θρησκευτική τους παιδεία, η οποία περιλαμβάνει και τη γνώση της ανάγνωσης και της γραφής. Για το λόγο αυτό καθιερώνεται ένα πιστοποιητικό που εκδίδουν οι θρησκευτικοί λειτουργοί συγκεκριμένων περιοχών της Κων/πόλης –το φερμάνι δεν αναφέρεται σε όλη την οθωμανική επικράτεια– και βεβαιώνει ότι τα παιδιά έχουν περάσει από τη βασική θρησκευτική εκπαίδευση και μπορούν στη συνέχεια να πάνε να εργαστούν ως βοηθοί ουστάδων και τεχνιτών, οι οποίοι είναι υποχρεωμένοι να δείξουν το πιστοποιητικό αυτό σε περίπτωση ελέγχου. Οι γονείς ή οι επαγγελματίες που δεν τηρούν την απόφαση αυτή υπόκεινται σε κυρώσεις. Το φερμάνι αυτό όμως δεν τηρήθηκε αυστηρά ούτε σε όλη την περιφέρεια της Κων/πόλης μέχρι το 1839. Ο Yıldırım A. ό.π. επισημαίνει ότι επειδή το συγκεκριμένο φερμάνι επεδίωκε στην πραγματικότητα να καθιερώσει και να ενισχύσει ως υποχρεωτική και γενικευμένη εκπαίδευση τα θρησκευτικά σχολεία, τα οποία δεν ανταποκρινόταν στις ανάγκες της εποχής, το αποτέλεσμα ήταν να μην υπάρχουν νέοι μαθητές ικανοί να φοιτήσουν στις ανώτερες σχολές στις οποίες τελικά φοιτούσαν άνθρωποι 40 και 50 ετών.

7. Akyüz Y. ό.π.

8. Όπως αναφέρει ο Αλεξανδρής Α. στο βιβλίο του *The Greek Minority of Istanbul and Greek – Turkish relations 1918-1974*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1983, στο διάσημο αυτό «πολυεθνικό οθωμανικό σχολείο» εργάστηκαν πολλοί Ρωμιοί, με γνωστότερο το Διευθυντή Ιωάννη Σάββα, ο οποίος στη συνέχεια υπηρέτησε το 1879-1880 ως υπουργός εξωτερικών και διοικητής της Σάμου και της Κρήτης.

9. Başaran İ.E. (1999), *Türkiye de Eğitim Sisteminin Evrimi*, στο 75 Yülda Eğitim, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

10. Αναγνωστοπούλου Σ. ό.π.

11. De Salve «L' enseignement en Turquie. Le Lycee Imperial de Galata-Serai» *Revue de deux Mondes*, 15 Octobre 1974.

12. Το πρώτο Πανεπιστήμιο άνοιξε το 1870 με την ονομασία Darülfünun

αλλά έκλεισε το 1871. Από το 1882 έως το 1900 δεν έγινε καμία προσπάθεια ίδρυσης πανεπιστημίου, ενώ λειτουργούσαν σε ανώτερο επίπεδο Ιατρική Σχολή, Νομική Σχολή και Εμπορική Σχολή. Το 1900 ο Abdülhamid Β΄ ίδρυσε πανεπιστήμιο με την ονομασία Darülfünunî Şahane με τμήματα Θρησκευτικών σπουδών, Μαθηματικών και Φιλολογίας. Όλο το προσωπικό από τους καθηγητές έως τους διοικητικούς υπαλλήλους διορίστηκε με άμεση απόφαση του ίδιου του σουλτάνου. Το 1912 με νέες νομοθετικές ρυθμίσεις το πανεπιστήμιο αναμορφώνεται και διευρύνονται οι κατευθύνσεις σπουδών.

13. Αγγέλου Α., *Το κρυφό σχολείο: χρονικό ενός μύθου*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1997.

14. Τα στοιχεία αυτά αναφέρονται από τους Μούτσουλου Β. στο *Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης 1821-1922*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1998 και Σβολόπουλο Κ. στο *Κωνσταντινούπολη 1856-1908, η ακμή του Ελληνισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994, ενώ ο Αλεξανδρής Α. στο *Greek Minority of Istanbul and Greek – Turkish Relations 1918-1974*, Center for Asia Minor Studies, Athens 1992, χρησιμοποιώντας ως πηγή το βιβλίο του Synvet A., *Les Grecs de l' Empire Ottoman*, Constantinople 1878, αναφέρει ότι το 1870 στην Κωνσταντινούπολη λειτουργούσαν 105 σχολεία με 15.000 μαθητές.

15. Εξερτζόγλου Χ., *Εθνική Ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αι.: ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινιούπολεως 1861-1912*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996.

16. Σβολόπουλος Κ. ό.π.

17. Ο Βακαλόπουλος στο βιβλίο του *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1988, αναφέρεται αναλυτικά στη μεγάλη εκπαιδευτική ανάπτυξη στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο (1856) που υποστηρίζεται από τις δραστηριότητες «πολυάριθμων συλλόγων, σωματείων, εταιρειών, αδελφοτήτων, οι οποίοι επιδιώκουν να διαδώσουν την ελληνική παιδεία». Επίσης υποστηρίζει ότι «η εμφάνιση των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων ταυτόχρονα στο ελληνικό βασίλειο, αλλά και στις υπόδουλες ελληνικές χώρες, αποτελεί το προμήνυμα για μια νέα πνευματική αναγέννηση του ελληνικού έθνους».

18. Ο Εξερτζόγλου Χ. ό.π. περιγράφει το διπλό αυτό ρόλο των ελληνικών οθωμανικών σχολείων ως εξής: «Το εκπαιδευτικό σύστημα που προωθούσε ο Σύλλογος δεν περιοριζόταν στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, μοιραία διέχεε νέα συστήματα αξιών, αστικών αξιών. Το σύστημα των αξιών αυτών λειτουργούσε εξίσου ενοποιητικά με το σύστημα εθνικών αξιών και το συνολικό πλέγμα αξιών που προωθούσε το σχολικό σύστημα οδηγούσε στην επιβολή μιας ευρύτερης κουλτούρας που άνοιγε ευρύτερους ορίζοντες».

19. Εξερτζόγλου Χ. ό.π.

20. Ertuğrul H., *Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumuna Etkisi*, Nesil Basım Yayın, İstanbul 1998.

21. Με το θέμα έχουν ασχοληθεί οι Akyüz Y. ό.π., Başaran İ.E. ό.π., Ertuğrul H. ό.π., και ο Vahapoğlu H., στο βιβλίο του *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık Okulları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1990.